

Чабан Наталія Анатоліївна –
інспектор навчального відділу
навчально-наукового інституту
підготовки слідчих і криміналістів
Національної академії внутрішніх
справ

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВООХОРОННОЇ ТА ПРАВОЗАХИСНОЇ ФУНКЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

Досліджено питання змісту та форм реалізації правоохоронної і правозахисної функцій судової влади в забезпеченні прав і свобод людини і громадянина.

Ключові слова: судова влада; функції судової влади; об'єкти захисту; правосуддя; правозахисна функція; правоохоронна функція; легітимність судової влади; права людини; свободи людини; правоохоронний орган; судовий захист.

Исследованы вопросы содержания и форм реализации правоохранительной и правозащитной функций судебной власти в обеспечении прав и свобод человека и гражданина.

Ключевые слова: судебная власть; функции судебной власти; объекты защиты; правосудие; правоохранительная функция; правозащитная функция; легитимность судебной власти; права человека; свободы человека; правоохранительный орган; судебная защита.

Questions of the contents and forms of realization of law-enforcement and human rights functions of the ship power in ensuring the rights and freedoms of the person and the citizen are investigated.

Keywords: judicial authority; functions of judicial authority; objects of protection; justice; law-enforcement function; human rights function; legitimacy of the judiciary; human rights; freedoms of the person; law enforcement agency; judicial protection.

Неодмінною юридичною гарантією здійснення прав і свобод людини і громадянина в разі їх порушення є їх захист і відновлення незалежним і неупередженим судом.

У ч. 1 ст. 55 Конституції України встановлено, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом [1].

Судовій владі в Конституції України присвячено два розділи – розділ VIII «Правосуддя» та розділ XII «Конституційний Суд України».

Відповідно до ч. 1 і 3 ст. 124 Конституції України, правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, судочинство здійснюється

Конституційними Судом України та судами загальної юрисдикції. У ч. 1, 2 і 3 ст. 125 Конституції України встановлено, що система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципами територіальності й спеціалізації. Найвищим судовим органом в системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України. Вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди [1]. Ця система державних органів, що уособлює єдину державну інституцію та персоніфікується як судова гілка влади, без сумніву, відіграє визначальну роль щодо забезпечення охорони, захисту й відновлення прав людини і громадянина.

У науковій юридичній літературі не тільки немає ясності в питанні про те, які функції виконує судова влада і в яких формах вона реалізується, але й відсутні чіткі критерії, що дають підстави відносити певні види судової діяльності до категорії функцій або форми. Ці питання перебувають у центрі уваги дослідників, які активно вивчають проблеми функціонування судової системи України [2, с. 51], намагаються систематизувати функції судової влади [3, с. 34–42], визначити функції суду щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина [4, с. 63–65]. О. Чепурний звертає увагу на одне з таких невирішених питань – питання щодо врегулювання правоохоронної функції судової влади, «коли усі користуються поняттям, але ніхто не може дати достатньо повного і прийнятного для всіх визначення» [5, с. 80].

Пошук шляхів, спрямованих на вдосконалення діяльності судів щодо забезпечення конституційних прав особи в Україні, не припиняється. Серед теоретичних напрацювань, предметом дослідження яких було, зокрема, з'ясування системи функцій судової влади, їх місця та ролі в забезпеченні прав і свобод людини і громадянина, є праці В. Бойко [6], В. Бринцева [7], А. Колодія [8], В. Кравченка [9], А. Олійника [10], І. Петрухіна [11], Д. Притики [12], П. Рабіновича, М. Хавронюка [13], В. Смородинського [14].

Метою цієї статті є визначити правоохоронну та правозахисну функцію судової влади, розкрити їх зміст і форму реалізації в забезпеченні прав і свобод людини та громадянина.

Функції як держави, так і права, у тому числі функції Конституції, самі собою не реалізуються, а втілюються в життя у процесі діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, громадян та їх об'єднань. Для виконання своїх функцій державні органи, органи місцевого самоврядування наділяються власними, притаманними їм функціями, що залежать від їх ролі та місця в державному механізмі й завдань, поставлених перед ними. Такими функціями наділено органи судової влади.

Установлення державою механізмів правового захисту свідчить про визнання владою своєї відповідальності перед індивідом і громадянським суспільством загалом, що визначає множинність засобів захисту в системі правозабезпечення, яка, у свою чергу, гарантує права і свободи громадян, недоторканність конституційного ладу, міцність правового порядку. У

цьому й полягає сутність специфічних функцій судової влади. Саме в таких конкретних функціях виражено її предметний зміст. Конституційне обґрунтування різних сфер прояву єдиної судової влади дозволяє визначити її діяльність як особливу галузь конституційного і правового регулювання, що має власні, відмінні від інших сфер державної діяльності, форми і методи функціонування – власну систему функцій.

Функції та повноваження судової влади щодо забезпечення прав і свобод людини закріплено в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року [15]. Цей нормативно-правовий акт мав би поглиблювати, деталізувати й конкретизувати відповідні положення Конституції України, зокрема стосовно вжиття заходів щодо забезпечення прав людини і громадянина. Насправді ж він їх лише формулює.

Так, у статті 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» установлено, що суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд і повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією, законами України [15]. Однак про складові гарантування прав і свобод та їх реалізацію й охорону в згаданому законі не йдеться.

Піддаючи критичному аналізу відповідний закон, О. А. Альонкін слушно зауважує, що така практика не притаманна більшості вітчизняних законів, зокрема й тим, що за своїм змістом покликані закріплювати й розкривати зміст гарантій конституційних прав і свобод людини [16, с. 15].

У статтях 22, 27, 32, 38 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» сформульовано головні повноваження судів [15]. Жодна із зазначених статей не містить посилання на забезпечення реалізації, охорони та захисту прав і свобод людини і громадянина.

Тенденція невизначення завдань судочинства в Конституції України призводить до браку відповідних положень і в законі, а це, зрештою, спричиняє відсутність у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» чітких положень про забезпечення судами реалізації, охорони і захисту прав і свобод особи [15].

Залежно від змісту та напрямів судової діяльності, система функцій містить у собі три групи функцій.

Перша група судових функцій – загальні, що притаманні їй як державно-правовому феномену: правоустановча, правореалізаційна, правозахисна, регулятивна, ідеологічна, політична, інформаційна, виховна, управлінська, профілактична, дозвільна. Ці функції визначають спрямованість судового впливу, призначення судової діяльності.

До другої групи функцій судової влади належать спеціальні функції. Вони притаманні лише судовій владі як самостійній незалежній гілці влади. Це – правосуддя, конституційний судовий контроль, тлумачення Конституції та законів України Конституційним Судом України, узагальнення судової практики. Ця група функцій є похідною від

першої, оскільки визначає легальну процедуру здійснення функцій другої групи.

Третю групу складають внутрішні функції, пов'язані із судовим управлінням: фінансова, кадрова, інформаційна тощо.

Функція захисту прав і свобод людини і громадянина є провідною, оскільки:

1) переважно саме з нею пов'язано виникнення судової влади як окремої гілки влади, її розквіт у розвинутих демократичних державах;

2) інші функції судової влади (правосуддя, судовий контроль, у тому числі конституційний) є похідними від цієї головної функції, не є самодостатніми і мають сенс тільки в розрізі її здійснення (є вторинними функціями).

Статтею 3 Конституції України проголошено, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави» [1].

Аналіз співвідношення положень ст. 3 та ст. 55 Конституції України (про захист прав і свобод людини і громадянина судом) дає можливість зробити такі висновки:

1) саме захист прав і свобод людини і громадянина, членів соціуму є змістом і головним напрямом діяльності судових органів, а відтак, стержневою, провідною функцією судової влади в Україні;

2) ця функція дозволяє обґрунтовано вважати характер впливу судової системи на суспільні відносини владним (доведення існування судової влади).

Важливим є те, що вищий рівень легальності зазначеної функції судової влади збігається з її абсолютною легітимністю. Отже, й сама судова влада в цьому разі є легальною і легітимною водночас (природно, за умови одночасної легальності та легітимності методів і способів здійснення). Але, як нам уже відомо, одночасна легальність і легітимність гілки державної влади – необхідна та достатня умова її правового характеру. А правовий характер влади в умовах правової держави, задекларованої ст. 1 Конституції України, є необхідною умовою її існування. Отже, функція захисту прав і свобод людини і громадянина для самої судової влади в правовій державі є владоформувальною (органічною) функцією. На перший погляд, виникає певна суперечність – влада здійснює функцію, яка її формує. Але саме в цьому й полягає органічна єдність, неподільність у правовій державі судової влади та її провідної функції захисту прав і свобод людини і громадянина – як засобу і мети, форми і змісту.

Не менш важливим є те, що абсолютна легітимність зазначеної функції частково компенсує неоднозначне, у низці випадків негативне, а найчастіше байдуже ставлення суспільства або його окремих частин до діяльності судової системи щодо здійснення другої головної функції – захисту конституційного ладу (розв'язання конфліктів переважно в

публічно-правовій сфері). Невисокий рівень легітимності другої функції компенсовується високою легітимністю першої, унаслідок чого загальний рівень легітимності судової влади зберігається на досить високому рівні (тут функція захисту прав і свобод людини і громадянина виступає для судової влади як компенсаційна, владозакріплювальна функція, і знову ж органічна).

Для визначення складного змісту провідної функції судової влади необхідно розкрити саме поняття прав і свобод людини та громадянина як об'єкта захисту. П. Рабінович тлумачить права і свободи людини як її певні можливості, необхідні для існування та розвитку в конкретно історичних умовах [17, с. 7]. Вони «об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку суспільства і мають бути загальними і рівними для всіх людей» [17, с. 7]. У цьому полягає спільність цих понять. Але при цьому вони не є тотожними. Відмінність понять «права» і «свободи» можна визначити за критерієм автономності здійснення та формами забезпечення:

1) права людини здійснюються, як правило, за наявності певних юридичних засобів, «механізмів», реалізуються через визначену державною владою юридичну процедуру (наприклад, право на працю, на освіту, на соціальне забезпечення);

2) свободи людини можуть здійснюватися без установаження спеціальної юридичної процедури (наприклад, свобода слова, вибору місця проживання) [17, с. 7].

Свободи – це «права, що захищають волю людини формувати власні переконання, привселюдно виражати їх, вести приватне і сімейне життя без примусу і зазіхань з боку держави, діяти згідно з власним рішенням» [18, с. 24].

Гарантії прав і свобод людини П. Рабінович визначає як «такі явища, які сприяють здійсненню прав і свобод людини, забезпечують їх охорону й захист» [17, с. 7].

Із зазначеного можна зробити висновок про відмінність понять «охорона» та «захист». Отже, необхідно вирішити одну з найзапекліших суперечок між дослідниками судової влади: чи є суд правоохоронним органом? Так, на думку І. Петрухіна, «з ідеєю правової держави не узгоджується покладання на суди завдань розкриття злочинів і викриття винних, так само як і завдань викорінювати злочинність...», оскільки це є функціями «правоохоронних органів, а не суду» [19, с. 20–21]. Аналогічні судження висловлюють В. Ржевський і Н. Чепурнова, указуючи на недопустимість «розчинення» правоохоронної функції в судовій, за своєю сутністю правозастосовній.

Протилежну точку зору захищають К. Гуценко і М. Ковальов. На їх думку, суд є правоохоронним органом, причому основним. Обгрунтовують вони свою концепцію тим, що виключення суду з числа правоохоронних органів неминуче приведе до заперечення того, що вони уповноважені займатися охороною права, а це суперечить широко

визнаному положенню про те, що суд – кращий засіб захисту прав і свобод людини і громадянина. Такої ж думки притримується й І. Масліков [20, с. 89]. Правоохоронним органом суд називають А. Олійник [10, с. 310] та В. Смородинський [14, с. 12], пояснюючи це тим, що «його діяльність ґрунтується на законі та полягає в певному розумінні в оцінці тієї чи іншої життєвої ситуації з позиції закону, права, устанавлюючи у процесі розгляду справи невідповідність акту державного чи іншого органу закону».

Викладені підходи до правоохоронної функції суду можна звести до таких взаємовиключних висновків:

1) суд не є правоохоронним органом, оскільки правозахисна діяльність суду не є ідентичною спеціальній правоохоронній функції, що пов'язана з виявленням та усуненням правопорушень (розмежування правозахисної та правоохоронної судових функцій);

2) основну частину діяльності судової влади складає саме здійснення правоохоронної функції, оскільки захист (охорона) права і є правоохоронною функцією, що здійснюється органами судової влади (ідентифікація правозахисної та правоохоронної судових функцій).

На нашу думку, суперечність зазначених позицій можна подолати, зважаючи на поняття «права» і «свободи», розкриті вище.

Оскільки права людини і громадянина реалізуються через визначену державною владою юридичну процедуру, вони потребують судового захисту, перш за все за таких умов:

1) у разі примусового недопущення суб'єкта певного права до такої процедури державними органами або іншими особами;

2) у разі зовнішньої деформації процедури під час її застосування (проходження) суб'єктом права – з такими ж наслідками;

3) у разі відсутності позитивних для суб'єкта права наслідків проходження процедури;

4) у разі такої початкової внутрішньої деформованості самої процедури, яка робить її нездатною забезпечити право, спричиняє неможливість її застосування (проходження) суб'єктом права;

5) у разі відсутності необхідної процедури взагалі, що робить реалізацію права суб'єктом об'єктивно неможливою.

У перших трьох випадках судова влада здійснюється щодо вже порушеного права визначеного конкретного суб'єкта шляхом його відновлення (наступний захист). В останніх двох випадках судова влада шляхом примусового встановлення належної процедури здійснює забезпечення права невизначеного кола суб'єктів, охорону конституційно визначеного права людини від потенційної неможливості реалізації, порушення в майбутньому (попередній захист). Хоча реалізація свобод переважно не потребує додаткової юридичної процедури, але як наступний, так і попередній їх захист також необхідний, оскільки існує безліч ситуацій як об'єктивної неможливості їх здійснення, так і прямого порушення.

Цю позицію поділяє і П. Рабінович. На його думку, охорона прав і свобод людини здійснюється «шляхом вжиття заходів... для попередження, профілактики порушень прав і свобод людини, а захист – шляхом відновлення порушеного правомірного стану, притягнення порушників до юридичної відповідальності» [17, с. 9].

Таким чином, можна визначити два типи судового захисту прав і свобод людини і громадянина:

1) захист порушеного суб'єктивного права, що здійснюється шляхом відновлення права. Цей тип є змістом правозахисної функції судової влади;

2) захист суб'єктивного права від імовірного порушення в майбутньому, який здійснюється шляхом забезпечення права, охорони від можливого порушення. Цей тип є змістом правоохоронної функції судової влади.

Ці два типи разом складають єдину комплексну провідну функцію судової влади – захист прав і свобод людини і громадянина. І саме з цієї точки зору суд можна вважати як правозахисним, так і правоохоронним органом.

Функція захисту прав і свобод людини і громадянина реалізовується судовою системою передусім шляхом здійснення функції правосуддя. У цьому аспекті правосуддя може бути визначено як легальну процедуру здійснення органами судової влади функції захисту прав і свобод людини і громадянина шляхом розгляду й остаточного вирішення в процесуальному порядку кримінальних і цивільних справ відповідно до Конституції та законів України.

Із цього визначення випливає владний характер функції правосуддя. Її легальність полягає в тому, що вона здійснюється виключно судом, тільки в специфічній процесуальній формі, визначеній законом, відповідно до норм Конституції та законів України. Легітимність правосуддя визначається легітимним характером її змісту, захистом прав і свобод людини і громадянина.

Відповідно до вищезазначеного, можна дійти таких висновків:

1. Функції судової влади – це напрями її діяльності, у яких відображаються і конкретизуються завдання й мета судової влади, проявляється її сутність, зміст і соціальне призначення в суспільстві.

2. Головну частину діяльності судової влади становить саме здійснення правоохоронної та правозахисної функцій.

3. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» не містить чіткого механізму гарантій прав і свобод людини і громадянина. Отже, виникає потреба в доопрацюванні та внесенні відповідних змін до чинного законодавства.

4. Результатом здійснення судових функцій є повне і систематичне врегулювання суспільних відносин, що досягається шляхом прийняття судового рішення, обов'язкового для виконання.

5. Функція захисту прав і свобод людини і громадянина реалізовується судовою владою передусім шляхом здійснення правосуддя. У цьому аспекті правосуддя може бути визначено як легальну процедуру здійснення органами судової влади функцій захисту прав і свобод людини і громадянина, розгляду й остаточного вирішення у процесуальному порядку кримінальних й цивільних справ відповідно до Конституції та законів України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України зі змінами, внесеними згідно із Законом України від 8 груд. 2004 р. № 2222 – IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 2.
2. Коваль В. Актуальні проблеми функціонування судової системи України / В. Коваль // Право України. – 2001. – № 5. – С. 51.
3. Смородинський В. Проблема систематизації функцій судової влади / В. Смородинський // Вісник Академії правових наук України. – 2004. – № 3. – С. 34–42.
4. Філін Д. Функції суду в досудових стадіях кримінального процесу / Д. Філін // Право України. – 2005. – № 1. – С. 63–65.
5. Чепурний О. Кримінально-процесуальні функції: проблеми визначення та законодавчого врегулювання / О. Чепурний // Право України. – 2001. – № 8. – С. 80.
6. Бойко В. Ф. Судова система: проблеми реформування та розвитку / В. Ф. Бойко // Вісник Верховного Суду України. – 2000. – № 6. – С. 2–5.
7. Брынцев В. Д. Судебная власть (правосудие): Пути реформирования в Украине / Брынцев В. Д. – Х. : Ксилон, 1998. – 182 с.
8. Колодій А. М. Права людини і громадянина в Україні : [навч. посіб.] / Колодій А. М., Олійник А. Ю. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 396 с.
9. Кравченко В. В. Конституційне право України : [навч. посіб.] / Кравченко В. В. – [6-те вид., випр. та допов.]. – К. : Атіка, 2008. – 592 с.
10. Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні : [моногр.] / Олійник А. Ю. – К. : Алерта, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. – 472 с.
11. Петрухин И. Л. Правосудие в системе государственных функций / И.Л. Петрухин // Правоведение. – 1983. – № 3. – С. 40–42.
12. Притыка Д. Н. Арбитражный суд: проблемы организации и деятельности : [моногр.] / Притыка Д. Н. – К. : Ориане, 2000. – 320 с.
13. Рабінович П. М. Права людини і громадянина : [навч. посіб.] / Рабінович П. М., Ховранюк М. І. – К. : Атіка, 2004. – 464 с.
14. Смородинский В. С. Судебная власть и защита конституционных прав и свобод гражданина / В. С. Смородинский // Проблемы законности. – Вып. 39. – Респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 1999. – С. 8–13.
15. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 лип. 2010 р. № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41, № 41–42;

№ 43; № 44–45 (із змінами; ред. від 28 лип. 2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.

16. Альонкін О. А. Суди загальної юрисдикції як гарант забезпечення права людини на свободу світогляду і віросповідання в Україні / О. А. Альонкін // Науковий вісник НАВС. – № 6. – С. 15.

17. Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України / Рабінович П. М. – Х. : Право, 1997. – 64 с.

18. Лейбо Ю. И. Научно-практический комментарий к главе 2 Конституции Российской Федерации «Права и свободы человека и гражданина» / Лейбо Ю. И., Толстопятенко Г. П., Экштайн К. А. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : ЗКОМ, 2000. – 448 с.

19. Петрухин И. А. Правовое государство и правосудие / И. А. Петрухин // Сов. гос. и право. – 1991. – № 1. – С. 20–21.

20. Масликов И. С. Судебная власть в государственном механизме Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. / И. С. Масликов; Московский гос. ун-т. – М., – 1977. – 212 с.